

A 'magyaráz' jelentésű halott (igei) metaforák jelentésszerkezetének vizsgálata néhány európai nyelvben

H. VARGA Márta

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest
hvargamarta@gmail.com

Az élet szép... Tenéked magyarázzam?
(Heltai Jenő: A néma levente)

1. Bevezetés

A metaforák vizsgálata Arisztotelésztől napjainkig nagy múltra tekint vissza. A metaforikus nyelvhasználat tanulmányozása eredetileg a retorika érdeklődési körébe tartozott, amennyiben úgy tartották, hogy a metafora elsősorban a rábeszélés, illetőleg a világosabb, szemléletesebb, elegánsabb stílus szolgálatában áll. Arisztotelész szerint a metafora kiválóan alkalmas a tanításra, mert a meglepetést a megértés, a felfedezés öröme kíséri (vö. Arisztotelész 1982: 197–206). A hagyományos vélekedés szerint a metafora igazi nagy mesterei kizárólag nagy költők és kiváló szónokok lehetnek, akik a metaforát alapvetően retorikai, művészi vagy esztétikai célból alkalmazzák. Általános nézet volt az is, hogy az irodalmi díszítésen kívül nincs igazán szükségünk metaforákra, hiszen azok nem szerves részei a mindennapi kommunikációnak. Az pedig sokáig fel sem merült, hogy gondolkodásunkban, fogalmi rendszerünk működésében bármiféle szerepük volna (vö. Kövecses 2005: 14).

2. Hétköznapi metaforáink

George Lakoff és Mark Johnson 1980-ban megjelent *Metaphors we live by* [Hétköznapi metaforáink] című műve hozott fordulatot az évszázadokra visszatekintő metaforakutatásban. A kötet megjelenését követően a metaforák vizsgálata az egyik legnépszerűbb, legintenzívebben kutatott terület lett a kognitív tudományban: nyelvészek, filozófusok és pszichológusok is sok kérdést, koncepciót, elméletet fogalmaztak meg a metafora működéséről.

A hagyományos metaforafelfogással szemben Lakoff és Johnson (1980) újfajta megvilágításba helyezték a metaforát: rámutattak, hogy a metafora nemcsak a kreatív költői képzelőerő eredménye, a metaforikus nyelvhasználat nem csupán szónoki fogás, nemcsak az irodalmi nyelvhasználatához kötődő alapszókép (trópus) vagy díszítőeszközként értelmezett nyelvi jelenség, hanem annál jóval több: fontos kognitív eszköz, a nyelvi kompetencia szerves része, az emberi gondolkodásnak és a megértésnek elengedhetetlen kelléke, valamint a nyelvi kreativitásnak, az analogikus gondolkodásmódnak a megnyilvánulása. A metafora az új jelentések létrehozásának nélkülözhetetlen eszközeként is fontos kognitív funkciót tölt be a nyelvben, amennyiben minden új jelenséget már ismert kognitív struktúrákkal való analógia alapján próbál megragadni.

A metafora azért is játszik alapvető szerepet gondolkodásunkban, fogalmi rendszerünkben, mert még a közönséges, hétköznapi nyelvhasználatot is áthatja (Lakoff – Johnson 1980: 3), mintha minden fogalom mélyén metafora lappangana. Nemcsak művészek, hanem minden beszélő folyamatosan és erőfeszítések nélkül használ metaforákat, mert ezek az emberi gondolkodásnak és a megértésnek nélkülözhetetlen eszközei. Lakoff és Johnson meggyőzően igazolták (1980), hogy hétköznapi jellegüknél fogva uralják az emberi gondolkodást, így aztán minden metafora élőnek tekintendő: a kognitív felfogás szerint holt metaforák nincsenek.

A kognitív metaforaelmélet újszerűsége talán éppen abban ragadható meg, hogy a hagyományos metaforafelfogáshoz képest jelentősen kiterjeszti a metaforaként értékelt jelenségek körét. Természetesen továbbra is vizsgálja az irodalmi metaforákat is, de azokra a köznap metaforák vizsgálatának részeként, kiterjesztéseként tekint, és főként azokra a mindennapi beszédhelyzetekben ösztönösen használt metaforákra összpontosítja a figyelmet, amelyekkel hétköznapi beszédünk is tele van, és amelyek központi szerepet játszanak a beszélt nyelv szemantikájában is. A hétköznapi társalgás, de a politikai és tudományos nyelv is tele van metaforikus kifejezésekkel, hiszen nem létezik szókép nélküli nyelv, pl. *kapcsolatuk már évek óta betegeskedik, romokban hever a gazdaság, megnyirbálták a költségvetést, a cég virágzásnak indult*. Talán azért nem tudatosul bennünk a minket körülvevő metaforák tömeges jelenléte, mert nagy részük már többé-kevésbé egyezményes, azaz konvencionális jelentésű nyelvi fordulattá vált, pl. *kiakad valamin, beleáll valamibe, átfésül valamit, görcsösen ragaszkodik valamihez*.

Míg az irodalmi metaforáknak nincsen a fent ismertetettekhez hasonlóan konvencionális alapjuk, ezért általában „kiugranak” a szövegből, kifejezőerejük nagyon erős, legtöbbször azonnal megragadják a figyelmet, és megfej-

tésük jóval nehezebb, mint a kognitív metaforákon alapuló kifejezéseké (pl. *a lelkem ódon, babonás vár* – Ady), addig a Lakoff és Johnson által „köznapi metaforáknak” nevezett metaforák „valamikor »élő« és »erőtéljes« metaforák voltak, de az állandó használat során annyira elkoptak, köznapivá és közhelyessé váltak, hogy már elvesztették »erejüket«, és nem is tekinthetők metaforának” (Kövecses 2005: 15). Ezek a velünk együtt élő metaforák (*metaphors we live by*) alighanem a legaktívabbak a tudatunkban, éppen mély beágyazottságuknak és erőfeszítések nélküli, könnyed használatuknak köszönhetően észrevétlenül irányítják gondolkodásunkat.

A kognitív megközelítés szerint a beszélt nyelvben használatos úgynevezett konvencionális metaforák az elméleti, „fogalmi metaforák” nyelvi kivételései, tehát nem szavak, hanem fogalmak közötti viszony, amelyben az egyik fogalom segítségével tesszük érthetővé a másikat: az elvont fogalmakat nagyrészt metaforikus folyamatokon keresztül érthetjük meg. Minden metaforikus kivetítésnek van egy forrástartomány (source domain) és egy céltartomány (target domain), ahonnan, illetve ahová a kivetítés történik. A forrástartomány többnyire konkrét, empirikus alapú, érzéki tapasztalásokra épülő ismeret, és a kivetítésnél ez a tartomány adja meg a céltartomány szerkezetét. Lakoff ezért nevezi elméletét invariancia-hipotézisnek és a kivetítést rátérképezésnek (*mapping*). Mindezek alapján azt állítja, hogy minden elvont gondolkodás végső soron sémaalapú képi (metaforikus) gondolkodás. A hétköznapi metaforahasználat során az elvont fogalmakat konkrét, uzuális fogalmak segítségével írunk le, pl. AZ ÉLET UTAZÁS (pl. *messzire jut az életben, választ előtt áll, jó ~ rossz útra tért*), A HALÁL ELTÁVOZÁS (pl. *X elment, elköltözött*), A SZERELEM TŰZ (pl. *ég a vágytól*), A HARAG TESTI HŐ (pl. *felforr az agyvize, szétrobban a méregtől*), azaz a forrástartományt (konkrét fogalmak) leképezzük a céltartományra (elvont fogalmak), hogy mondandónkat érthetőbbé tegyük. Az uzuális jelentésben szemantikai újításként mindig ott lappang a metaforikus, hiszen valamit új nézőpontból kezdünk látni, értelmezni. A metaforában a jelenségek új arca úgy mutatkozik meg, hogy a mindennapiba, a megszokottba van ágyazva: „ha nem így volna, reményem sem lehetne, hogy megértsek egy valóban »új« metaforát. (...) A metafora szuggesztivitása, hatása nemcsak a metafora által keltett meglepetés, hanem a megszokottól eltérés; a meglepetés inkább következmény” (Kállay 2008).

A szemantikai fogalmak tehát a forrástartományból leképezett és annak alapján metaforikusan megértett céltartományok. Mivel a forrástartománnyal kapcsolatos tudás a céltartománnyal kapcsolatos tudásra képeződik le, a metaforák segítségével kifejezhetővé válnak olyan elvont fogalmak is, amelyek megértése egyébként komoly mentális erőfeszítést igényelne (Lakoff – John-

son 1980: 10–13). „A metafora nyelvi teljesítménye megmutatja, hogyan fogjuk hálóbba a körülöttünk lévő világot, hogyan ábrázoljuk a minket körülvevő valóságot” (Kállay 2008). Ezért sem tekinthetjük a metaforát csupán díszítőelemként: „szó sincs arról, hogy a metaforával »csak egy kicsit szebben mondom« azt, amit hétköznapi (fogalmi) nyelven ugyanúgy elmondhatnék” (Kállay 2008).

3. Halott metaforák

Ahogy fentebb már tisztáztuk, a kognitív felfogás szerint halott metaforák valójában nem léteznek: a könnyedén és gyakran használt, konvencionális metaforák is élőknek számítanak, hiszen ezek a legaktívabbak a tudatunkban.

Az ún. halott metafora terminust a továbbiakban a konvencionális metaforák azon eseteire alkalmazom, amelyek mindennapi nyelvtudatunk számára azért nem azonosíthatók metaforaként, mert ez a státusuk csupán céltudatos etimológiai elemzések segítségével tárható fel. Ilyen „halott” metafora például a *fiók*, amely a *fiú* ~ R. *fi* szóból jött létre -ók kicsinyítő képzőbokkal (TESz 1: 917), az *állat*, mely az *áll* ige származékszava, és amelynek régi jelentése ’létezik’. A ’létező dolog’ > ’élőlény’ > állat’ jelentéskéjlődés egyes lépéseit jelentéstapadásos folyamatok is segíthették, minthogy a szó gyakran szerepelt olyan jelzős kapcsolatokban, amelyekben a jelzett szó fogalomkörét a jelző leszűkítette: *asszony(i) állat*, *élő állat*... (TESz 1: 138). Ilyen a *fő* melléknév is, amely a *fej* főnév eredetibb *fő* alakváltozatának melléknevesülésével jött létre, s amely eltérő jelentése és mondattani funkciója miatt alakilag el is különült főnévi előzményétől (TESz 1: 862). A halott metaforákról szólva megemlítem még a *fiatal* melléknevet is, amelynek alapszava a *fiú* főnév *fi* változata, a -*tal* végződés pedig a fosztóképző eredeti alakváltozata. Ezt a melléknevet korábban olyan fákra, élőlényekre alkalmazták, amelyeknek még nem volt hajtásuk (*fiuk*), csak később kezdték emberekre is használni (vö TESz 1: 903–904).

A „halott metafora”-elmélet szerint a fenti, mára konvencionalizálódott jelentéssel rendelkező kifejezések is eredendően metaforikusak voltak, de metaforikus jellegük – a gyakori használat következtében – megkopott, fényét veszttette vált, „meghalt”: „elfogyott mögölük a ráismerés gyönyöre, olyanok lettek, mint az egyik oldalán simára koptatott érme” (Schiller 2007), így aztán ma már senki sem azonosítja őket metaforaként. Mára már annyira általánossá és hatástalanná váltak, hogy egyikünk képzeletét sem mozgatja meg, nem érzünk feszültséget a metafora szemantikai komponensei (pólusai) között, és nagy meglepetés sincs, amelyet a megértés és/vagy a felfedezés

öröme kísérne. A használat kétségtelenül „rongálja” a metaforát, de a kiürült szókép általában új használatra talál: önálló lexéma lesz, a mindennapok nyelvhasználatában – régi jelentésétől függetlenül – rögzített értelmet nyer, amely már nem metafora (pl. a *golyóstoll*nak nyilván van köze a *madártoll*-hoz, de a *golyóstoll* szóban a *toll*nak már saját jelentése van: önálló szó lett, amely mögött a korábbi szemléleti összefüggés elhalványult, vö. Kállai 2008). A „halott” metaforák egy idő után önálló, rögzített jelentéssel kerülnek be a szótárba, hozzájárulva a szó poliszémiaiához.

4. A 'magyaráz' jelentésű halott (igei) metaforák szemantikai szerkezetének vizsgálata

A továbbiakban a 'magyaráz' (azaz 'jelenséget, eseményt, viselkedést, állapotot okainak, indítékainak, összefüggéseinek feltárásával, illetőleg / egy szót, kifejezést, szöveget fogalmat példákkal szemléltetve teljesen érthetővé igyekszik tenni') jelentésű halott (igei) metaforák szemantikai szerkezetével, jelentésösszetevőik vizsgálatával kívánok foglalkozni néhány európai nyelvben annak érdekében, hogy feltárhatóvá váljon eredeti, metaforikus jelentésük, illetve az a folyamat, amelynek eredményeképpen – a metaforikus jelentések kiüresedését követően – a halott metafora a maga jogán a köznyelv szókincsének része lesz új (rögzített) jelentésben.

Az általam vizsgált európai nyelvekben (magyar, finn, észt, angol, német, holland, olasz, francia és orosz) a 'magyaráz', 'érthetővé tesz' jelentésű igék forrástartományaként (mögöttes jelentéseként) a következő cselekvésjelentések jelennek meg:

1. ANYANYELVEN MOND VALAMIT, ANYANYELVRE FORDÍT VALAMIT,
2. MEGVILÁGÍT VALAMIT, VILÁGOSSÁ, JÓL LÁTHATÓVÁ, ÁTLÁTSZÓVÁ TESZ VALAMIT,
3. APRÓ DARABOKBÓL (PUZZLE-KÉNT) ÖSSZERAK, ÖSSZEÁLLÍT VALAMIT,
4. SIMÁVÁ TESZ, AKADÁLYT ELHÁRÍT VALAMI ELŐL.

4.1. ANYANYELVEN MOND VALAMIT, ANYANYELVRE FORDÍT VALAMIT

A m. *magyaráz* ige a *magyar* lexéma -z képzős származéka. A *magyaráz* -á-jában lativusrag van (vö. TESz 2: 816–817). Eredeti jelentése 'magyarul mond, magyarul beszél, magyarra fordít' lehetett, ti. valamit világosan előadni az általunk (legjobban) elsajátított nyelven, vagyis anyanyelvünkön vagyunk képesek, miként más nyelvhasználók is saját anyanyelvükön képesek

erre, vö. „magyaráz... Die urspr Bed dürfte 'auf Ungarisch sagen' gewesen sein.” (EWUng 2: 924a).

A *magyarán mond* ~ *magyarán szól* kifejezésekben szintén a *magyar* népnévből keletkezett a *magyarán* határozószó (amelynek *-n* ragja előtt birtokos személyjel van, vö. TESz 2: 817), amely szintén a 'félreérthetetlen világossággal, nyíltsággal, kertelés nélkül, érthetően' jelentést erősíti.

Voltaképpen hasonló a helyzet az egymáshoz közeli két germán nyelvben, a németben és a hollandban is, de a német és a holland anyanyelvi beszélők számára már nem feltétlenül világos a nép és a nyelv jelentésű *deutsch* melléknévnek és az ebből képzett 'értelmez, kifej' igével való kapcsolata, ld. né. *deutsch* > *deuten*, holl. *duits* > *duiden* (vö. Honti 2016: 48).

Jelentéstani szempontból párhuzam vonható a m. *magyaráz* ige és a német *verdeutschen* 'németre fordít' ige között is, mely szintén a német *deutsch* 'német' népnévre vezethető vissza.

Talán nem érdektelen, hogy a 'semmit nem értek valamiből' jelentésű idiomatikus kifejezésekben is gyakran szerepelnek népnevek, valójában az adott nép anyanyelvének a neve. A magyarban használatos *ez nekem kínai* ~ *ez nekem kínaiul van* idiomatikus kifejezés arra utal, hogy a magyar anyanyelvű beszélők számára talán a kínai nyelv és a kínai írás tűnik a legfurcsábbnak, legszokatlanabbnak. Más nyelvek hasonló jelentésű idiómáiban is gyakran fordul elő a *kínai* melléknév, pl. az arabban, a bolgárban, a franciában, a görögben, a héberben, a hollandban, a japánban, a lengyelben, a lettben, a litvánban, az oroszban, a portugálban, a románban, a spanyolban, a szerbben, az ukránban. Az *ez nekem kínai* kifejezés angol ekvivalense azonban a *that is Greek to me* 'ez nekem görög' kifejezés. Az angol anyanyelvűeken kívül pl. a dánok és a svédek is a görög nyelv és írás érthetlenségére hivatkoznak, de találni olyan nyelveket is, amelyekben a spanyol (pl. horvát, német, szerb, szlovák, szlovén), a héber (pl. finn), az arab (pl. olasz) vagy a francia (pl. török) nyelvnév tűnik fel mint különös, furcsa, megfejthetetlen, érthetetlen képződmény.

4.2. MEGVILÁGÍT VALAMIT, VILÁGOSSÁ, JÓL LÁTHATÓVÁ, ÁTLÁTSZÓVÁ TESZ VALAMIT

német	<i>erklären</i>	← <i>klar</i> 'világos', <i>er-</i> igekötő
holland	<i>verklaren</i>	← <i>klar</i> 'világos', <i>ver-</i> igekötő
orosz	<i>объяснять</i>	← <i>ясный</i> 'világos, fényes', <i>об-</i> igekötő
finn	<i>selittää</i>	← <i>selkeä</i> 'világos, felhőtlen; könnyen érthető'

A szoros rokoni kapcsolatban álló német és holland ige germán elemekből jött létre szóösszetétellel (igekötőzéssel): a *klar* 'világos' melléknévből kiindulva *er-*, ill. *ver-* igekötővel alkotta meg az ilyen jelentésű igét, ném. *erklären*, holl. *verklaren*, amely tkp. szó szerint kb. a 'megvilágít' jelentés hordozója (Kluge 2002: 374b, de Vries 1987: 325a).

A szláv nyelvek 'magyaráz' jelentésű igéi is többnyire a 'világos, fényes' jelentésű indoeurópai melléknévi töre mennek vissza: **ai-sk-n(o)-* 'jasnyj, javnyj' (vö. Pokorny 1959: 16), pl. orosz *объяснять*, lengyel *wyjaśnić*, horvát *objasniti*, bolgár *обяснявам* (vö. Preobrazsenszki 2010: 556–557).

A finn *selittää* szintén melléknévi eredetű, amelynek alapszava a *selkeä* 'világos, felhőtlen; könnyen érthető' (Kulonen 2000: 167a). Az észti *selitama*, *selgitama* tkp. a finn *selittää* testvérszavai, ezek alapszava a *selge* (~ finn *selkeä*) 'világos, nyilvánvaló stb.' (Kulonen 2000: 167a).

4.3. ÖSSZERAK VALAMIT APRÓ DARABOKBÓL (vö. 'összeáll a kép')

olasz *spiegare* ← latin *explicāre* ← *ex-* igekötő + *plicāre* 'összerak'

francia *expliquer* ← latin *explicāre* ← *ex-* igekötő + *plicāre* 'összerak'

Tehát az olasz *spiegare* és a francia *expliquer* a lat. *plicāre* 'összerak' és ugyancsak az *ex-* elem összekapcsolásának köszönheti létét (vö. Dauzat 1946: 307b, DELI 2008: 1587).

4.4. SIMÁVÁ TESZ, AKADÁLYT ELHÁRÍT VALAMI ELŐL

angol *explain* ← latin *explānāre* 'kifejt, megmagyaráz' ← *ex-* igekötő
lat. *plānus* > ang. *plain*

Az angol *explain* igéje (ó)francia közvetítésű latin jövevényszó, vö. lat. *explānāre* 'kifejt, (meg)magyaráz', amely a *plānus* 'tisza, világos' latin melléknévből jött létre az igekötői funkciójúvá lett *ex* '-ból/-ből, -ról/-ről stb.' határozó- és előjárószo alkalmazása révén (Partridge 1978: 500b, 2006: 2442, Onions 1998: 337b). A latin *plānus* 'tisza, világos' angol megfelelőjének, a *plain* melléknévnek a jelentései:

1. 'világos, szemmel látható, nyilvánvaló, közérthető',
2. 'egyszerű, sima, lapos, szimpla, díztelen',
3. 'leplezetlen, meztelen, őszinte'.

Az angolban bekövetkezett jelentésváltozás nyilvánvaló: az érthető, az világos, amit jól lehet látni, ami előtt nincsenek akadályok, amit megfosztunk mindenféle díszről / sallangtól.

A fentebbi vizsgálódásokból az alábbi következtetések vonhatók le:

– A különböző európai nyelvek 'magyaráz' jelentésű metaforikus igéinek forrástartományából kikerülő kifejezések többé-kevésbé univerzálisak, amelyek a fogalmi metaforák tapasztalati alapúsága szolgálhat magyarázatul, ti. az átvitel gondolata az érzékszervekkel felfogható, valóságos, konkrét (látható, tapintható, szagolható stb.) és a közvetlenül nem érzékelhető megkülönböztetésén alapul. A vizsgált jelentés a különböző nyelvekben és kultúrákban nagyon hasonló módon jelenik meg, hasonló képzetekhez fűződik az emberek tudatában (vö. Kövecses 2005).

– Feltárhatóvá vált, hogy a vizsgált metaforikus kifejezések – metaforikus jellegük elhalványodása, kiüresedése, eltűnése után – halott metaforákká váltak, amelyek mindennapi nyelvtudatunk számára ugyan már nem azonosíthatók metaforaként, de a maguk jogán a köznyelv szókincsének részei lettek régi jelentésüktől független, új (rögzített) jelentésben.

5. Befejezés

Örökös Főszerkem, kedves Jubiláns! Remélem, a 'magyaráz' jelentésű igék szemantikai szerkezetének bemutatásával Tenéked bizonyára nem kell tovább magyaráznom, hogy az ÉLET SZÉP! Születésnapodon szeretettel köszöntelek! Isten éltesen sokáig, adjon jó egészséget, vidámságot és alkotókedvet a nyelvészet további tanulmányozásához. Világ körüli utazásaitokhoz, kalandozásaitokhoz pedig jó szelet a vitorlákba!

Irodalom

- ARISZTOTELÉSZ 1982: Rétorika (ford. és szerk. Adamik Tamás). Gondolat, Budapest.
- DAUZAT, ALBERT 1946: Dictionnaire etymologique de la langue française. 4e édition, revue et augmentée. Librairie Larousse, Paris.
- DELI = CORTELAZZO, M. – ZOLLI, P. (eds): Dizionario etimologico della lingua italiana. Zanichelli, Bologna, 2008.
- EWUng = BENKŐ, LORÁND (Hrsg.): Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Band II. Kor–Zs. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.
- FASMER, M. [Фасмер, М.] 1973: Этимологический словарь русского языка. Том IV. Издательство Прогресс, Москва. 565–566.

- FÓNAGY IVÁN 1998: A kognitív metaforákról. In: Zoltán András (szerk.), *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. Budapest. 140–153.
- HONTI LÁSZLÓ 2016: Uráli etimológiai és hangtörténeti jegyzetek. *Nyelvtudományi Közlemények* 112: 7–74.
- KÁLLAI GÉZA 2008: „Zsákot hord hátán az idő, uram”. A metafora az irodalomban és a filozófiában. <https://ligetmuhely.com/liget/zsakot-hord-hatan-az-ido-uram/>
- KLUGE, FRIEDRICH 2002: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 24. Auflage. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- KÖVECSES, ZOLTÁN 2002: *Metaphor: A practical introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- KÖVECSES ZOLTÁN 2005: A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metafora-elméletbe. Typotex Kiadó, Budapest.
- KULONEN, ULLA-MAIJA (toim.) 2000: Suomen sanojen alkuperä. 3. R–Ö. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556 – Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 1980: *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press, Chicago – London.
- ONIONS, C. T. (ed.) 1998: *The Oxford dictionary of English etymology*. Clarendon Press, Oxford.
- PARTRIDGE, ERIC 1978: *Origins. A short etymological dictionary of Modern English*. Book Club Associates, London.
- PARTRIDGE, ERIC 2006: *Origins. A short etymological dictionary of Modern English*. Routledge, London – New York.
- POKORNY, JULIUS 1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. I. Band. Francke Verlag, Bern – München.
- PREOBRAZSENSKIJ A. G. [Преображенский, А. Г.] 2010: *Етимологический словарь русского языка*. П–Я. Издательство ЛКИ, Москва. 556–557.
- SCHILLER RÓBERT 2007: Metaforák cserebomlása. *Ponticulus Hungaricus* XI/3, <https://www.ponticulus.hu/rovatok/hidverok/metafor.html#gsc.tab=0>
- TESz 1–3 = BENKŐ LORÁND (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- DE VRIES, JAN 1987: *Nederlands etymologisch woordenboek*. E. J. Brill, Leiden.

**Investigation of "dead" (verbal) metaphors
with the meaning of 'to explain' in some languages spoken in Europe**

A regular living (or creative) metaphor is traditionally defined as a figure of speech that, for rhetorical and poetical effect, directly refers to one thing by mentioning another. In contrast to it, a metaphor that is no longer connected to its original imagery is known as "dead" (conventional, frozen or historical) metaphor which was once fresh but, through frequent use and overfamiliarity, it has lost its original metaphoric sense and imaginative effectiveness. These types of metaphors do not *die* literally only metaphorically. Many metaphors have been literalized into everyday items of language. Some recent linguistic theories view all languages in essence as metaphorical, but the etymology of some words may uncover a metaphorical usage which has since become obscured by persistent use, such as the Hungarian word, *állat*, which is etymologically equivalent to 'existing (living) being.'

The aim of the study is to present an overview of the relevant features of the cognitive metaphor theory of Lakoff and Johnson (*Metaphors we live by* 1980). After a brief description of the role of metaphor in our ordinary conceptual system, the author examines "dead" verbal metaphors with the meaning of 'explain' in some languages spoken in Europe, in order to prove that these metaphors are not "dead," on the contrary, "they are 'alive' in the most important sense – they govern our thought, they are 'metaphors we live by'" (Kövecses 2002).

Keywords: *living metaphor, conventional metaphor, dead metaphor, "metaphors we live by", cognitive metaphor-theory*

MÁRTA H. VARGA